

Monografier

68

Henrik Berggren

Bokförlaget Max Ström, 2018, 247 s.

Det förflutna, liksom nuet, är i praktiken alltid oöverblickbart. Detta gäller även för ett snävt avgränsat och välutforskat tidsutsnitt som året 1968. Vid en första anblick gör de fastlagda kronologiska ramarna att frågor om urval, fokus och sammanhang blir enklare. Det som hände i december 1967 eller i januari 1969 kan med gott samvete föras åt sidan. Tidigare forskning på området kan bidra med uppslag och vägledning. Dessutom gör den höga tidsupplösningen att direkta kopplingar mellan aktörer, handlingar och händelsekedjor blir synliga. Några möjligheter att skriva en totalhistoria om ett år finns dock inte. Historieskrivning innebär, även i denna skala, att välja.

Anslaget i Henrik Berggrens bok är att ge det mytomspunna året 1968 proportioner. Den är i första hand skriven för de nyblivna svenska pensionärer som för 50 år sedan var unga. En del av dem rycktes detta år med i ett globalt utbrott av vänsterradikalisering och studentuppror. De allra flesta gjorde det inte. Ätminstone inte där och då. tv-serier som *High Chaparral* och *Forsythesagan* lockade betydligt fler unga svenskar än fackeltåg och demonstrationer. Men för de som befann sig mitt i studentvänstern tedde det sig självklart annorlunda. Deras upplevelser av att ha varit med om något omvälvande har präglat historieskrivningen om 1968. Inte minst deras egen. För likt få andra forskningsfält har vänsterradi-

kaliseringen under 1960-talet utforskats av historiker som själva var med – eller åtminstone såg på. För Håkan Arvidsson, Yvonne Hirdman, Svante Nordin, Kim Salomon och Kjell Östberg är 1968 ett stycke självupplevd historia. Kampen om hur året ska minnas, förstås och tolkas har pågått länge.

Henrik Berggren tillhör dock inte denna grupp. Året ifråga gick han på mellanstandiet. Av detta syns emellertid ingenting i framställningen. Skolgårdarnas och klassrummens verkligheter överskuggas helt av konstutställningar, universitetsreformer och världspolitiska händelser. Boken han skrivit till 50-årsjubileet av 1968 är vackert formgiven och består till lika stora delar av text- och bildmaterial. Den inbjuder såväl till läsning som till bläddring. Utgångspunkten är att vänsterradikaliseringen och studentupproren var en global händelse. Berggrens huvudfokus ligger förvisso på den lokala svenska versionen, men för att förstå denna krävs, menar han, en vidare blick. Vietnamkriget, Pragsvåren, mordet på Martin Luther King, studentupproret i Paris och de olympiska spelen i Mexiko utgör en fond för det som skedde i Sverige. Detta understryks i boken genom hur bildmaterialet är organiserat. I första halvan är den stora världens visuella närvaro påfallande. Från och med sidan 142 står Sverige mer entydigt i fokus. En annan rörelse i boken utgörs av årets interna kronologi. Startpunkten är januari, tyngdpunkten ligger på våren och slutet är i praktiken satt till sensommaren – då sovjetiska pansarvagnar rullade in i Prag. Vad som hände därefter faller utanför framställningen.

Hösten må vara en del av året 1968, men inte av det legendariska "68".

Form- och genremässigt består boken av en samling perspektivrika essäer. Underlaget är huvudsakligen tidigare forskning, pressarkiven och i efterhand nedtecknade minnesbilder. Tematiskt ligger essäerna nära forskningsläget. Det är vänstern, ungdomen, universiteten, upproret, sexuallivet och Vietnam som står i fokus. Mer iögonfallande är essän "Guds barn" där kristendomens roll i 1960-talets Sverige behandlas. Berggren griper sig an det stora världskyrkomötet som gick av stapeln i Uppsala på sommaren. Han lyfter fram att det fanns ett släktskap mellan kristna världsförbättrare och studentradikaler. Kritiken mot materialism och globala orättvisor förenade. Vissa kampanjer och aktioner gick närmast i arv. Exempelvis hade Missionskyrkans ungdomsförbund vid mitten av 1960-talet stora kampanjer mot kommersialiseringen av julen. År 1968 var det den nya vänsterns tur att fira "Alternativ jul". Kopplingarna mellan kyrka och vänster har på senare år utretts närmare av idéhistorikern Johan Sundeen i boken *68-kyrkan* (2017).

Henrik Berggrens uttalade ambition är att skriva historia framlänges. Syftet är att placera in 1968 i sin samtids erfarenhetsrum – inte eftervärldens. Denna historievetenskapliga kardinaldygd är allt annat än enkel att uppfylla. Kanske är det rentav särskilt svårt i just detta fall. Svallvägorna från tiden – i form av minnen och forskning – är trots allt grundvalen för Berggrens essäer. Hade han börjat och slutat vid tidningsläggen hade det blivit en annan bok. Dessutom är det i mångt och mycket efterverkningarna som gör studiet av ungdomens 1968 relevant. För oavsett vilken betydelse vänsterradikaliseringen hade i sin omedelbara samtid så kom erfarenheterna under lång tid att sätta avtryck i kultur, politik, samhällsdebatt och vetenskap.

David Larsson Heidenblad

Hembiträdet och spelfilmen.

Stjärnor i det svenska folkhemmets 1930- och 40-tal

Ulrika Holgersson

Makadam, 2017, 408 s.

The study of popular culture reveals the structure of social relations at a particular historical point in time in a way traditional historical sources are unable to do. Ulrika Holgersson's *Hembiträdet och spelfilmen: Stjärnor i det svenska folkhemmets 1930- och 40-tal* accomplishes this through a collection of film star and film analyses constructed around questions of gender and class, and where the point of departure is the issue of domestic workers.

The dual purpose of the study is to analyse discourses of *Folkhemmet* ("The People's Home") based on the social debate surrounding domestic work and to refine the analytical tools through which films can be interpreted to reveal the social climate of the period of study. The author effectively achieves both of these goals, although the latter is less explicitly developed.

Hembiträdet och spelfilmen is an innovative study combining analytical tools developed by historians and media scholars. In addition to analysing the content of the film and its social context, Holgersson examines the film star system and the reception of the film.

This well-written and compelling book transports the reader to the world of 1930s and 1940s Swedish cinema to meet the stars and engage in the plot of the films. In an easy-to-read style, Holgersson combines analysis of film narratives and film techniques with an exploration of film culture and the social debate. The book offers visual representations such as portraits of stars, film posters, stills and journal articles to accompany and enhance the argumentation.

The book is comprised of an introduction, four chronologically organised empirical sections and a conclusion. The empirical

part is organised through portraits of ten film stars who played domestic workers in the films analysed. The first section describes the political debate regarding the issue of domestic workers as well as film practices of the 1930s and 1940s. These decades are examined in sections II and III respectively, while section IV follows the development of films featuring actress Dagmar Ebbesen. Finally, a concluding discussion is presented based on contemporary research on domestic service workers in Sweden and the RUT debate.

Holgersson presents the main areas of research informing her study and which she also contributes to, starting with the context of the history of domestic workers as part of women's history. In this regard, Holgersson subscribes to the postmodern tradition questioning the exclusion of domestic workers from the modern class narrative. Moreover, the author asserts that her study does not look upon domestic workers as victims of a bourgeois ideology, as they are commonly depicted in popular culture. While Holgersson emphasises the agency of domestic workers in films and assesses their role in their fight for higher status, her contribution to the study of the issue of domestic workers is modest in comparison to her contribution to the understanding of class in general in the Swedish *Folkhemmet*. Thus, although the historiographical section on domestic work is comprehensive and informative, it does not properly match the results of the study.

Holgersson links her study to previous international and Swedish research on film and history, including more pedagogical/methodological works promoting the use of films as sources for the writing of history, as well as empirical studies analysing films in order to reveal social and cultural history phenomena. Holgersson acknowledges the value of her predecessors in the field but issues a word of caution to historians concerning making automatic assumptions based on the idea that commercial films primarily deal with rough generalisations

and simplified stereotypes. Although Eva Blomberg's study on female stereotypes in Swedish films is an important point of reference throughout the study, Holgersson seeks to present a more nuanced analysis of films by showing how filmmakers use stereotypes and social types in their stories and how these may be interpreted in order to reveal social phenomena. It is in this analytical point that I find one of the most valuable contributions of this book. This theoretical point of departure is based on film scholar Richard Dyer's work on film representations, from which Holgersson takes the concepts of social types, which are culturally and historically bound features of the fictional characters who are deemed to belong to society, and stereotypes, which are features of those who are not deemed to belong to society. Thanks to this analytical framework, the author reveals the power dimension of social relations in the films she analyses, instead of merely labelling the filmic domestic worker as a stereotype.

The author endorses film scholar Tommy Gustafsson's call for a historical practice focusing on a film's narrative content, its actors and its contemporary reception. Holgersson focuses on these elements methodically and argues that it is also important to analyse contemporary visual codes and the discursive limits of how class and gender could be "made" in films. Hence, the author's points of departure for analysis are: the characters, the form and style of the films and the study of the context of the films in terms of production and reception.

Holgersson's approach to stardom draws on the work of film historian Robert Sklar, who sees film stars as intertextual elements referring to production decisions and the audience's expectations. Holgersson constructs an account of the film stars based on articles in the film publication *Filmjournalen*. The fruitfulness of this analysis can be seen in how specific parts of the films make sense when read in the light of the star playing the character. The analysis

of the film critiques added clues to how the film was read by contemporaries and how it was received, although Holgersson acknowledges that critics often had discordant opinions and they predominantly focused on the credibility of the films as well as the quality of their form and content.

The first actress the study focuses on, which I use in order to exemplify Holgersson's analysis, is Norwegian-born Tutta Rolf. She was the protagonist of two of the selected films: *Vi som går köksvägen* and *Sara lär sig folkvett*. Rolf was characterised in film culture as expressive, naïve and charming, but also as hard-working, motherly and down-to-earth. Holgersson affirms that due to the power of Rolf's personality as created by film culture, she was able to tweak the limits of what was considered modern femininity. However, a discussion on the debate concerning domestic workers is virtually absent in this section. A handful of references in relation to the debate occur occasionally in the analysis of other films; instead, a few other specific themes are dealt with in each of them, such as class, gender, sexuality, modernity, Swedishness, consensus and the welfare state. As a reader, it struck me that the domestic worker debate was not part of the main line of argument throughout the entire book; instead, it constituted the specific theme in one section, even though it was thoroughly developed in the introduction and the conclusion. Instead of being a secondary purpose, as Holgersson puts it, the primary contribution of this book and common theme throughout the chapters is an examination of discourses in *Folkhemmet*.

In *Hembiträdet och spelfilmen*, Ulrika Holgersson has made an important contribution to cultural history and popular culture studies by clearly demonstrating how films, the culture surrounding them and their contextualisation cast a light on complex social phenomena; in this case, the social transformation of Sweden in the 1930s and 40s touching upon class, gender,

“race” and sexuality structures. By focusing on one occupational group whose function and status was hotly debated at the time, Holgersson has revealed the welfare state ideals that transformed society.

Rosalía Guerrero Cantarell

Svenskhetens tidigmoderna gränser. Folkliga föreställningar om etnicitet och rikstillhörighet i Sverige 1500–1800

Jens Lerbom

Makadam, 2017, 208 s.

Nationalisme og national identitet har længe været et populært emne blandt historikere. Ofte udgår man fra forskere som Ernest Gellner og Benedict Andersson og mener, at det nationale er en moderne foreteelse og et fællesskab, som er forestillet eller ”imagined”, som Andersson skriver. Ældre samfund anses ikke for at have haft forudsætninger for folkelige, nationale fællesskaber, fordi befolkningen ikke kunne læse og levede isoleret på landet. Forskningen, også den svenske, har fokuseret på 1800- og 1900-tallet og skabelsen af denne nye og vigtige moderne identitet.

Denne opfattelse går imod en ældre national historieskrivning, hvor man med samme selvklarhed er gået ud fra, at mennesker i de tidligmoderne samfund var nationale, næsten som noget naturligt. Moderne historikere med interesse for Skånelandskabernes overgang til Sverige har dog ikke fundet betydningsfulde nationale identiteter i løbet af det 1600-tal, hvor mange områder skiftede stat. Samtidig er det blevet vigtigt for ældre historikere, ofte som en mindre del af et større projekt, at påvise, at der fandtes nationale identiteter. Nogle historikere har gravet dybere ned i idéhistorisk materiale fra samfundseliten eller i statslig krigspropaganda og her fundet det nationale, ofte på forskellige måder. Men ikke mange har systematisk forsøgt at lede efter nationale identiteter i

den tidligmoderne tid udenfor den lærde verden. Det er, hvad Jens Lerbom gør i sin nye bog om svenskhedens tidligmoderne grænser, og det er på den måde en vigtig bog.

Det store spørgsmål er, om der fandtes nationale identiteter blandt folk i by og på land i det tidligmoderne samfund. Selvom dette er bogens udgangspunkt, så taler Lerbom ikke ofte om det nationale, men skriver, at han vil lede efter de tilfælde, hvor normale mennesker brugte ord som svensk og dansk for at undersøge, hvad disse forestillede fællesskaber betød for dem. For Lerbom er fællesskaberne altså også forestillede og kan derfor ændre indhold, hvilket er vigtigt for undersøgelsen.

For at kunne se netop forandring og variation i opfattelsen af svenskhed gør Lerbom brug af et blandet kildemateriale. Det vigtigste er domstolsmateriale fra seks smålandske herreder ved grænsen mod Danmark fra perioden 1603–1658 og stockholmsk domstolsmateriale, de såkaldte ”tänkeböcker”, fra 1550–1635. Vi mangler altså stadig undersøgelser fra helt normale svenske byer og landsogne. For at kunne sammenligne over tid har Lerbom også undersøgt supplikker fra 1500-tallets første årtier og fra 1780'erne, og desuden finske supplikker fra 1580'erne og første halvdel af 1700-tallet for at kunne undersøge såkaldte minoriteter i Sverige. Bogen har karakter af en syntese, som også bygger på andres forskning, men Lerboms egen forskning, hvor noget har været publiceret tidligere, er afgørende for bogens resultater. Jeg værdsætter en sådan sammenfatning af mange års arbejde, hvor det lykkes forfatteren at præsentere et profileret og kompliceret resultat.

Som udgangspunkt arbejder Lerbom med to forskellige forestillede fællesskaber af rigsdækkende karakter: de regnale fællesskaber, som er politisk-retslige, og de etniske, som er kulturelle. Som Lerbom skriver, er det mere normalt i tidligmoderne forskning at lede efter regnale fællesskaber og her påvise betydningen af loyalitet mod

riget, kongen og loven, mens det etniske med forestillinger om oprindelse, tradition, sprog og et følelsesmæssigt fællesskab uanset sociale og økonomiske forskelle er mindre normalt. Begge fællesskaber kan ses som svar på et ønske om at finde svenskhed, men for mig må det etniske være tilstede for at man kan tale om noget, der ligner det nationale.

I det lokale materiale fra både Småland og Stockholm finder Lerbom mange interessante eksempler på svenskhed knyttet til det regnale, til loyalitet mod det svenske rige, den svenske konge og den svenske lov, men han finder også tegn på et etnisk fællesskab. Det handler om forestillingen om at være født i et fælles svensk fædreland, som associeres med et emotionelt ladet ”hem”, hvor venner og familie boede og havde sin oprindelse. Af disse mennesker forventede man hjælpsomhed. De som ikke var med i fællesskabet var fremmede. Det er dog vigtigt, at dette etniske fællesskab for det smålandske område ikke indeholdt stærke konflikter mellem ”vi” og ”dem”, hvilket Lerbom forklarer med, at mennesker her levede i et kulturelt og økonomisk integreret samfund, som ikke stimulerede til ”framlingsfientlighed”. Han kan heller ikke se, at det etniske var knyttet til sproget. De etniske fællesskaber i Stockholm lignede de smålandske, men som storby var der større kulturelle og økonomiske variationer og mindre integration, hvilket førte til flere ukendte fremmede, et større fokus på sproget og mere ”framlingsfientlighed”.

Lerbom understreger, at disse identiteter var ”utbytbara”. Der er eksempler på dette fra områder, som skiftede stat, men også i Lerboms egne undersøgelser, ligesom der findes minoriteter i svenskheden som finnerne i den østlige del af Sverige. Det er i disse diskussioner usikkert, om det gælder den regnale svenskhed, hvor man faktisk kunne bytte målet for sin loyalitet, eller om man også kunne bytte etniske identiteter. Det sidste skulle problematisere den etniske oprindelsestanke. Jeg havde gerne set en tydeligere diskussion om rela-

tionen mellem den etniske og den regnale identitet, som var principielt forskellige, da den ene er horisontal og kulturel og den anden vertikal og politisk, men som måske i praksis ikke var så adskilte eller var de? Det er dog Lerboms ønske at diskutere svenskhed samlet, og det er både vigtigt og interessant, når han påviser, at man i den tidligmoderne tid kunne bytte identiteter med tilknytning til rige og folk og desuden have flere identiteter samtidig.

Lerbom sætter sine 1600-talsundersøgelser ind i et længere perspektiv, hvor han ser en udvikling mod en større emotionalisering af forståelsen af svenskhed blandt almindelige mennesker, men hvor eliten samtidig udviklede en egen svenskhed med historisk "göticism" og med ord som patriot og medborger. Disse elementer finder han ikke uden for eliten. Det giver anledning til at diskutere, hvordan Sverige forsvenskedes i perioden 1500–1800. I svensk historieforskning er der ofte fokus på statsudvikling og dermed også på, hvordan denne stat gjorde folket stadig mere svensk. Lerbom understreger i stedet, at den folkelige svenskhed var anderledes end elitis svenskhed, fordi bondebefolkningen kunne være både politik- og identitetsbærere, også når det handlede om en stat. De udviklede en egen svenskhed. Dette er vigtige resultater, som åbner for en kritik af svensk forskning, men også af de tidligere nævnte forfælgelser af bøndernes manglende evne til at bære en identitet, som rakte ud over lokalsamfundet.

Jeg vil afslutte med en refleksion over omslagsbilledet på Lerboms bog. Det er en detalje fra et selvportræt af Magnus Stenbock fra begyndelsen af 1700-tallet og forestiller et skib med svenske orlogsflag i Øresund og desuden det danske splitflag vajende på Kronborg og det svenske på Kärnan i Helsingborg. Flag knytter normalt an til en moderne national identitet, men her bliver flag anvendt af militæret i de to stater. Bønderne i Småland havde næppe flag hjemme, og det er ikke klart, hvordan deres tanker om svenskhed hang sammen

de militære flag. Udtrykker flagene noget regnalt eller etnisk? Jeg oplever, at Lerbom i sin forskning vil lægge en distance til den moderne anvendelse af nationalisme, men dette omslag markerer en kontakt og spiller på en moderne forforståelse af, hvad det nationale er. Dette viser måske, hvor svært det er at undersøge nationalismens foranderlighed, fordi den er så selvfølgelig for os. Lerbom har dog med klare definitioner, et reflekterende kildearbejde og mange interessante eksempler på svenskhet i den tidligmoderne tid givet et vigtigt bidrag til og på flere måder fornyet forskningen i de nationale identiteters historie.

Hanne Sanders

Den svenska skolgårdens historia. Skolans utemiljö som pedagogiskt och socialt rum

Anna Larsson, Björn Norlin & Maria Rönnlund

Nordic Academic Press, 2017, 290 s.

Den svenska skolgårdens historia kan beskrivas som en historisk exposé över skolans verksamhet med utgångspunkt från skolgården som plats. Dess övergripande syfte är att bidra med kunskapen om skolgårdens historia, vilket sker utifrån en mycket ambitiös tidsrymd, där läsaren får följa skolgården som plats från reformationen till nutid. Boken består av nio kapitel, varav sju rymmer bokens empiriska undersökningar. I de senare studeras skolgården utifrån dels ett kronologiskt perspektiv, dels tre olika dimensioner. Den första av dessa dimensioner benämns "den representerade skolgården", och den rör hur skolgården under historien tagit form och förändrats utifrån olika idéer. Den andra dimensionen bygger på det som kallas för "den fysiska skolgården", dvs. hur skolgården sett ut i materiell och fysisk mening, och på vilka sätt olika idéströmningar har påverkat dess utformning. Den tredje dimensionen berör "Den levda skolgården",

som beskrivs utifrån skolgårdens sociala praktiker, och inbegriper kulturella och symboliska värden och erfarenheter som upplevs och delas av elever, skolpersonal och andra. För dessa utgångspunkter stödjer sig författarna på den franske filosofen Henri Lefebvres teori om produktionen av ett rum som en produkt av sociala och historiska förhållanden, som är i ständig förändring genom mänskliga praktiker och förhandlingar. Detta teoretiska ramverk fungerar här som ett slags enhetsteori som förenar de olika perspektiven.

Att boken omspannar en sådan lång tidsperiod och ett sådant brett anslag har ställt stora krav på arbetet med källmaterialet. Det går dock att konstatera att boken vilar tryggt på ett omfattande material bestående av såväl arkivmaterial som skolordningar, cirkulär, läroplanstexter, byggnads- och planritningar, artiklar om skolgårdar i fackskrifter, foton och illustrationer ur olika arkiv. Dessutom används två olika intervjumaterial rörande dels den upplevda skolgården, där informanterna var födda mellan 1928 och 1993, dels av intervjuer av skolpersonal idag. Den omfattande och grundliga genomgången av källmaterial kan sägas tillhöra bokens allra främsta styrkor.

Källmaterialet och de olika dimensionerna används på olika sätt i de olika delstudierna, och det framgår också att författarna har haft stort självständigt ansvar för sina respektive kapitel. Björn Norlin studerar exempelvis skolgårdens tidigmoderna historia, 1800-talets modernisering samt skolgården i skolsammanslagningarnas tid under 1900-talet fram till 1970 i tre olika kapitel. Fokus för Anna Larssons två kapitel är dels skolgårdens roll i en tid av samhällsomvandling och den allmänna folkskolan 1842–1919, dels skolgården utifrån skolans demokratiseringsprocess 1919–1990. Maria Rönnlunds två avslutande kapitel behandlar hur skolgården under 1990-talet blev del av pedagogiska projekt och belyser 2010-talets skolgård utifrån samtidens centrala idéer

och avslutar med framåtblickar rörande skolgårdens roll inom skolan.

Att studera skolans värld utifrån skolgården är inte bara fruktbart, då det möjliggör studier av en mängd olika frågor som rör skolans verksamhet, utan bidrar även till att en tämligen utforskad del av skolans historia blottläggs. Bokens utgångspunkt att studera skolgården som ett representerat, ett fysiskt och ett upplevt rum visar hur man kan undersöka skolans verksamhet utifrån spatiala perspektiv. Skolgården ses därigenom inte bara som ett ställe för lek, utan även som en plats vilken genom historien varit viktig både i pedagogiskt och socialt hänseende. Ett av de mer intressanta resultaten som boken på så sätt bidrar med är hur skolgården som plats ständigt står i förändring, där dess materialitet förändras efter tidens tankar och idéer utifrån sociala, pedagogiska och samhälleliga ambitioner och förväntningar.

Trots att boken har uppenbara förtjänster finns det emellertid vissa svårigheter med att läsa den som en sammanhållen helhet. I och med att de empiriska kapitlen är uppdelade mellan de tre författarna, som skrivit sina texter med stor självständighet, ändrar boken stundtals karaktär. Detta blir särskilt tydligt i kapitel 7 och 8, som skiljer sig åt från de övriga, inte bara genom sitt tilltal, utan även genom valet av källmaterial. Detta gör att boken snarare framstår som en antologi, skriven utifrån en gemensam teoretisk utgångspunkt, än som en monografi. Denna kritik till trots bör dock poängteras att bokens kapitel på intet sätt är disparata, utan hålls väl samman av den gemensamma teoretiska överbyggnaden och de resonemang som följer därav.

Mot bakgrund av detta kan konstateras att *Den svenska skolgårdens historia* är en mycket lärorik bok, där man lyfter fram en tidigare i stort sett utforskad plats inom skolan. Att ta skolgården som utgångspunkt är ett exempel på hur studiet av vardagliga, och inom forskningen bortglömda, platser kan bidra inte bara

till ny kunskap om institutioners historia, utan också utgöra ett viktigt bidrag till studiet av såväl skolan som organisation och dess utbildning som hur övriga samhället speglas i skolans förändring. Därmed skulle man avslutningsvis kunna hävda att bokens titel är väl blygsam, då boken också är ett viktigt bidrag till skolans och utbildningens historia som helhet.

Germund Larsson

Den akademiska läxan. Om föreläsningens historia

Bo Lindberg

Kungl. Vitterhets Historie och Antikvitets Akademien, 2017, 231 s.

Bo Lindberg framstår som sin generations främsta lärdomshistoriker i Sverige. Under en lång karriär – professor först i Stockholm, sedan i Göteborg – har han gett ut åtskilliga studier av antikens idévärld, latinkulturens uttryck under tidigmodern tid och den klassiska filologins historia. Att han också behärskar senare epoker demonstrerade han i sin historik över Göteborgs universitet (skriven tillsammans med Ingemar Nilsson), på en gång gedigen och högst läsvärd, vilket inte kan sägas om alla universitetshistoriska monografier.

Hans nya bok ger sken av att behandla ett avgränsat ämne, föreläsningens historia, men den rymmer i själva verket en skildring av den akademiska verksamhetens ideal och vardagsverklighet under många hundra år. I centrum står emellertid det som författaren benämner ”den akademiska läxan”, ett uttryck som dels fångar att det äldre svenska ordet för föreläsning var ”lexa”, dels att ”läsa” i akademiska sammanhang länge var synonymt med att föreläsa. Lindberg riktar sin huvudsakliga uppmärksamhet mot svenskt universitetsliv under 1600- och 1700-talen, men i bokens avslutande delar följs utvecklingen fram till 1900-talet för att slutligen gripa in i vår egen tids högskolepedagogiska diskussioner.

Den akademiska läxan är en bok som läses med mycket stor behållning. För den universitetshistoriskt intresserade ger den fördjupad förstäelse av en av den högre utbildningens pedagogiska grundformer, för allmänakademikern öppnar den ett historiskt perspektiv på det egna värvet. I korta, kärnfulla kapitel lyfter Lindberg genomgående fram belysande exempel ur svensk lärdomshistoria och låter dem få kontur genom punktvisa internationella jämförelser och generella insikter hämtade från nyare forskning. Han bygger väsentligen på två slags källmaterial: dels efterlämnade föreläsningssanteckningar som trots en del metodiska problem kan ge inblick i undervisningens praktik (totalt finns det minst tusen texter av detta slag tillgängliga från den tidigmoderna perioden), dels instruerande, reglerande eller teoretiska texter om föreläsningen, låt vara att det sistnämnda materialet var sällsynt intill mitten av 1700-talet.

Föreläsningen är en av konstanterna i den akademiska undervisningens historia. Egendomligt nog har den blivit föremål för få självständiga studier, även om forskare som Hans Jürgen Apel och William Clark har lämnat bidrag om tyska förhållanden. Här gör Lindberg följaktligen något av en pionjärinsats, i varje fall på svensk botten.

I det universitet som växte fram under högmedeltiden var undervisningen i hög grad baserad på det hörda ordet. Föreläsningen (*lectio*), vanligen en muntlig kommentar till en text, var den mest betydelsefulla formen för kunskapsträdning, och ur denna uppstod det som kom att bli sinnebilden för det vetenskapliga meningsutbytet – disputationen. Denna pedagogiska och intellektuella grundordning överlevde medeltiden och var i mångt och mycket bestämmande vid stormaktstidens svenska universitet. Ur kyrko-, vetenskaps- och mediehistoriskt perspektiv hade betydelsefulla förändringar skett efter reformationen, men föreläsningen var alltjämt central i universitetets kunskapsförmedling. Lärarnas på många

sätt viktigaste uppgift var och förblev att muntligen lägga ut texten för studenterna.

Under 1700-talet förändrades innehållet successivt i föreläsningarna och svenskan ersatte latinet som dominerande språk. Lindberg spårar samtidigt en växande principiell kritik av föreläsningen som pedagogisk praktik. Vid mitten av seklet höjdes alltfler röster, bland annat inom 1745 års uppfostringskommission, för att studenterna borde läsa och tänka själva snarare än att passivt ta del av andras orala explikationer. Förändringen av bokmarknaden banade på samma gång väg för en ny typ av läromedel, som ofta förmedlade elementa i ett ämne och därigenom kunde konkurrera med professorernas muntliga introduktioner. Under 1700-talets senare skede stod föreläsningen sålunda allt lägre i kurs – åtminstone i teorin.

Nedgångsperioden blev likväl kortvarig. Under decennierna omkring 1800 tog en ny idé om universitetet form på tysk mark, i efterhand förknippad med Wilhelm von Humboldts namn. I idealismens och nyhumanismens universitet blev bildning en överordnad strävan och forskning en av huvuduppgifterna. Lindberg påpekar insiktsfullt att föreläsningen härigenom fick en ny, upphöjd ställning. Den ideala föreläsaren förmedlade forskning genom att vara en levande röst, en *viva vox*. I föreläsningen fick studenten uppleva hur den intellektuella kunskapsprocessen tog gestalt och hur bildningens stora sammanhang frambesvors.

Idén om föreläsaren som en kunskapens vägvisare och inspiratör levde kvar långt in på 1900-talet. I det forskningsuniversitet som efter tysk modell etablerades i Europa och Nordamerika under 1800-talets slutskede omvandlades samtidigt den högre utbildningen. Den mer specialiserade och avancerade undervisningen fordrade andra pedagogiska fora: för humanister blev seminariet allt viktigare och för naturvetare laboratoriet. Föreläsningen degraderades åter och ansågs mest lämplig för förstaårsstudenter. Så förblev det också i

efterkrigstidens massuniversitet, där den klassiska föreläsningen – en professors kvalificerade muntliga framställning av ett vetenskapligt ämne – alltmer ersattes av introducerande lektioner hållna av lektorer och adjunkter.

Lindbergs genomgång av de senaste 200 åren blir väl svepande för att erbjuda komplexitet och nyanser, men så är heller inte hans ärende att fördjupa sig i det moderna universitetet. Genom att förbinda den äldre historien med den nyare visar han övertygande hur föreläsningens ställning och funktion i den högre utbildningen har växlat. Denna berättelse om kontinuitet och konjunktursvägningar är utmärkande för mycket i universitetets långa historia. Det är föga som är helt nytt; det är mycket som är variationer på ett välbekant tema. Med känsla för det specifika i varje epok kan därför universitetshistoria inbjuda till eftersinnande reflexioner över mönster och mening både i det förflutna och i samtiden.

Mot denna bakgrund ställer Lindberg avslutningsvis frågan: Vilken är föreläsningens roll i dagens universitet när så mycket vetande finns digitalt tillgängligt för oss? Hans svar lyder: ”Då blir uppgiften för den muntliga undervisningen att presentera vetandet med urskillning, överblick och i meningsfulla sammanhang som förvandlar myllret av tillgängliga men orelaterade data till insikt. Det innebär en skärpning av kravet på föreläsningen, en skärpning som erinrar om uppgraderingen av dess anspråk på Humboldts tid.”

Johan Östling

En förtrollad värld. Förmoderna föreställningar och bohuslänska trolldomsprocesser 1669–1672

Göran Malmstedt

Nordic Academic Press, 2018, 237 s.

Syftet med historikern Göran Malmstedts studie är att belysa den föreställningsvärld som utgjorde grunden för själva trolldomstron, alltså inget mindre än den dåtida verklighetsuppfattningen. Håxprocesserna har alstrat betydande mängder forskning under de senaste decennierna i Sverige och internationellt. Föreliggande studie håller sig i likhet med många nyare arbeten tämligen konsekvent till ett utvalt tema, till skillnad från de regionala intensivstudier som tidigare var dominerande där ett bredare spektrum av rätts- och socialhistoriska frågor behandlades. Bokens titel anknyter till ett känt uttryck som stammar från Friedrich Schiller, men som senare kom att föras vidare av Max Weber, nämligen *Entzauberung*, alltså avförtrollning. Under den tidigmoderna epoken genomgick enligt Weber det västerländska samhället en rationaliseringsprocess som innebar att övernaturliga förklaringar av världen trängdes undan av ett mer rationellt och vetenskapligt förhållningssätt. Det Bohuslän som står i fokus för Malmstedts undersökning var alltså ännu en förtrollad värld präglad av religion och magi, där utrymmet för tillfälligheternas spel enligt författaren var ytterst begränsat.

Källmaterialet till studien utgörs huvudsakligen av en aktupublikation utgiven av Lars M. Svenungsson (1971), som innehåller såväl underrätternas rannsakingar som material från Göta hovrätt och myndighetspersoners skriftväxling. Aktupublikation har egenheten att den exakta återgivningen av källorna ibland bryts med referat, vilket tvingat Malmstedt att gå till originalhandlingarna. Kanske hade ett alternativ varit att konsekvent utnyttja kyrkohistorikern Emanuel Linderholms avskriftssamling, vilken finns deponerad i universitetsbiblio-

teket vid Uppsala universitet. Linderholm utgav år 1918 en studie av trolldomsprocesserna i Bohuslän, det första i ett planerat arbete om flera band rörande de svenska trolldomsprocessernas historia, och som en förberedelse lät han utföra avskrifter av betydande mängder processakter. Det är för övrigt en händelse som ser ut som en tanke, är det frestande att säga, att Malmstedt väljer att lägga fram sin bok jämnt hundra år efter Linderholm. Under alla omständigheter är det minst sagt välbehövligt att trolldomsprocesserna i det då från Danmark-Norge nyligen erövrade Bohuslän ägnas förnyad uppmärksamhet.

Framställningen är, utöver inledning och avslutande diskussion, disponerad i fyra längre avsnitt indelade i sammanlagt tio kapitel. Den första delen fokuserar i någon mån på rannsakingarnas yttre förlopp samt vilka de anklagade var och hur de drogs in i skeendet. Här diskuteras också hur folkliga och lärda föreställningar kom till uttryck i anklagelserna mot de förment trollkunniga. I de därpå följande delarna utvecklas så olika perspektiv på ”den förtrollade världen”. Den andra delen behandlar drömmar och föreställningar om hamnskifte, vilka enligt Malmstedt pekar hän mot en tro att verkligheten ansågs liksom skiktad och bestå av olika dimensioner. Intressant är iakttagelserna om drömmars betydelse, vilket annars mest aktualiserats i samband med de stora Blåkullaprocesserna i norra Sverige. Den tredje delen diskuterar betydelsen av kraftfulla känslor och trolldomens modus operandi, där såväl hot som fysiska objekt troddes vara magiskt skadebringande. Här saknas en systematisk diskussion om skadornas betydelse, hur deras art och närmare kännetecken kan ha aktualiserat tankar på trolldomsattacker. I den fjärde delen belyses så de folkliga föreställningar om Gud och djävulen som kom i dagen under de bohuslänska trolldomsprocesserna.

Åtskilliga av de iakttagelser som Malmstedt gör beträffande den magiska världen finns beskrivna i tidigare forskning, om

än knappast så konsekvent utfört. Bokens största förtjänst ligger dock snarast i hur de religiösa föreställningarna betonas, insikten att trolldomsföreställningar inte låter sig studeras skilt från religion, exempelvis så att gudstron erbjöd alternativa förklaringar och handlingsmönster än dem som trolldomstron aktualiserade. Eljest har magi många gånger studerats som något väsensskilt från religion. Distinktionen mellan folkkultur och elitkultur – en tanke som stod sig stark under 1980-talet – har onekligen inbjudit till den typen av förenklaade dikotomier, men i själva verket var hela samhället genomsyrat av religion och den starkaste gudstro. Där tillfälle så erbjuds betonar också Malmstedt att det var en i stora stycken gemensamt uppfattad föreställningsvärld. Den grundläggande distinktionen mellan de kulturella och sociala nivåerna kastas dock inte helt överbord. Bland vanligt folk var magi främst ett uttryck för en kunskap som traderades mellan generationer av kloka, som de kallades, medan det för präster, jurister och andra med bildning var omöjligt att förstå magins verkningar utan att tänka sig diabolisk inblandning. Därtill kom även den förödande sekttanken bland de lärda, alltså föreställningen om att trollfolket var organiserat under ledning av djävulen.

Studien innehåller vissa komparativa utblickar, riktade främst mot Danmark och Sverige. I övrigt är det mycket som pekar i riktning mot Norge, vilket inte tydliggörs i studien. Beträffande utbrottet av trolldomsprocesser i Bohuslän förmodas de samtidigt pågående Blåkullamälen i norra Sverige ha varit kända bland ledande personer i den nyerovrade provinsen. I Norge förekom under 1660-talet en våg av trolldomsprocesser, vilka också kan ha varit bekanta. Beträffande rättspraxis heter det att danska rättsregler, som tillät tortyr, ännu tillämpades i viss utsträckning. I själva verket användes inte alls tortyren på det sätt som föreskrevs i dansk rätt, alltså tortyr efter fällande domar avkunnats i syfte att säkerställa erkännanden

i efterhand, utan i enlighet med en mer vildvuxen norsk praxis där tortyr insattes i syfte att säkerställa erkännanden som grund för påföljande dödsdomar. Det ymniga bruket av vattenprov återspeglar också det förhållandet i Norge.

Även när de folkliga föreställningarna beaktas hade större intresse för norska förhållanden kunnat tillföra boken fördjupade insikter. Till skillnad från de flesta trolldomsprocesser på svensk mark kom föreställningen om hamnskifte till starkt uttryck i Bohuslän. Hamnskifte var för övrigt ett av de motiv som aldrig till fullo inarbetades i häxstereotypen betraktat i ett vidare europeiskt perspektiv, vilket ger en stark folklig betoning åt de bohuslänska trolldomsprocesserna. I Bohuslän troddes trollfolk uppträda ensamma eller i grupp framför allt i kattskepnad, vilket har tydliga paralleller i norska trolldomsprocesser. Dessutom förekom vid något tillfälle att trollfolk i fågelgestalt angrep en fiskeskuta. Den senare händelsen utgör, som Malmstedt mycket riktigt påpekar, en isolerad episod i Bohuslän, och den enda parallell som anförts är ett liknande vittnesmål från Danmark. Nautisk trolldom, för att använda ett uttryck av William Monter, var emellertid framträdande i Norge. Likheterna går ibland ned på detaljnivå. I Bohuslän förekom en utsaga från en anklagad kvinna att hon på magiskt vis höll fisken från land med nät av hästhår. I en trolldomsprocess i Nordnorge 1663 påstods att trollfolket i skepnad av fåglar satte ned nät av tång för att sabotera fisket. Där finns även berättelser om trollfolk som i grupp angriper och förgör skepp och deras besättning, dit de flugit i gestalt av fåglar. Likheter som dessa som uppträder nära varandra i tid och på lång distans, gör det troligt att det rört sig om föreställningar med avsevärd spridning, om än det naturligtvis krävdes tortyr i någon form för att berättelser av detta slag skulle komma i öppen dager.

Malmstedts utmärkta bok inbjuder till diskussion på flera punkter. Kanske likställs

i alltför hög grad förekomsten av folkliga föreställningar rörande kollektiv magisk skadegörelse med den av överheten omhuldade idén om att häxorerna var samlade i en samhällsomstörtande sekt. Därmed stängs dörren till en mer komplex bild av framväxten av häxsabbaten, där dynamiken i processerna inte uteslutande berodde på fantasier hos präster och jurister. Vidare hade det varit intressant om Malmstedt utmanat sin egen grundläggande tes om den förtrollade världen. Bohuslän 1669–1672 skildrar eventuellt ett extremtillstånd. I ett sådant sammanhang blir folklig skepsis ett lika relevant studieobjekt som övertro, vilket skulle varit intressant att få belyst. Men å andra sidan är det kanske mycket begärt att få plats med i en bok, då det sannolikt skulle fordra att kompletterande källmaterial togs i bruk.

Per Sörlin

Lutheranism and the Nordic Spirit of Social Democracy. A Different Protestant Ethic

Robert H. Nelson

Aarhus University Press, 2018, 324 s.

Robert H. Nelson, professor in political economy at the University of Maryland, advocates the claim that Nordic social democracy and the welfare state arose from a modern religion of “secular Lutheranism”. Parallel to the Weberian thesis on Protestant (Calvinist) ethics, he sees the Lutheran ethics as a normative foundation of “Nordic social democracy”, which turned the Nordic countries into “the leading examples of nations that have been successful in creating modern societies that behave ‘rationally’” (p. 216).

Nelson’s challenge to the secularisation theses and their notion of unbridgeable distinctions between early modern religion and modernity is welcome. Nelson emphasises alternative paths to modernity and provides an intriguing summary of

comparisons between political systems and welfare policies derived from competing political theologies.

Starting with commonplace narratives on the Vikings and the Protestant Reformation, Nelson reviews Nordic scholars from sociologists to historians and political scientists in order to demonstrate that “social democracy in the Nordic world” is based on the Lutheran notions of calling and the priesthood of all. Risto Alapuro, Øystein Sørensen, Henrik Stenius, Bo Stråth, Dag Thorkildsen and Uffe Østergård have previously presented social democratic parties as secularised constructors of an initially Lutheran welfare state. Nelson adds Pirjo Markkola’s research on gender, churches and welfare and Jóhann Páll Árnason’s and Björn Wittrock’s reviews of Nordic cultural development to this argument. Referring to Østergård, he claims that it is a mistake to look upon Nordic social democracy as “a translator of international socialism” to Nordic contexts (p. 283).

The book addresses its thesis from diverse angles, bypassing research that might not support it. No reference is made to historical research on the construction of early modern Lutheran national identities in the Danish and Swedish realms (e.g., *Scandinavia in the Age of Revolutions*, eds. Pasi Ihalainen, Michael Bregnsbo, Karin Sennefeldt & Patrik Winton, 2011) even if comparisons between preached Lutheran political theology and Anglican and Reformed churches point to no differences in the field of “welfare” (Pasi Ihalainen, *Protestant Nations Redefined: Changing Perceptions of National Identity in the Rhetoric of English, Dutch and Swedish Public Churches, 1685–1772*, 2005). Nor does Nelson discuss tensions between social democracy and the Lutheran Church in the early twentieth century. Research on nationalism (by A.D. Smith among others) having argued for a transition from early modern religious identities to modern nationalism is not mentioned, nor does

he consider research on constitutionalism or democratisation in the Nordic context.

Instead we get a teleological narrative on the emergence of a Nordic paradise of peace, excellent governance and welfare not abused by anyone. This story is not problematized or proven with references to empirical historical data; it is based on Nelson's thesis on "secular" or "implicit" religions, including Marxism and social democracy as "disguised Christianity" (pp. 34, 196). Counterarguments are considered only in relation to the failed projects of temperance and eugenics.

Is this perhaps an ideological interpretation arising from Nordic narratives of exceptionalism uncritically received by a liberal academic with Scandinavian roots in the context of the highly polarised debates of the current political crisis in the United States? Historians of the eighteenth century may recall how Michael Roberts and Michael Metcalf echoed Fredrik Lagerroth's (1915) narrative on the Age of Liberty as the revival of ancient Swedish democracy and the anticipation of modern parliamentary democracy. Their English-language accounts were subsequently adopted by Scandinavian historians as support for the established narrative. The current reviewer here foresees a parallel risk of historiographical interpretations on Nordic exceptionalism being radicalised in an English-language survey and applied to construct present-day Nordic identities, reinforcing the thesis that social democracy is rooted in our historical tradition. Will Nordic scholars find themselves spreading "the progressive word of these past Nordic successes to create a new basis for fundamental improvement in the human condition throughout the rest of the world" (p. 274)? My advice is that we should not be seduced to engage in such cultural imperialism.

Nelson's book is problematic from a methodological perspective as well. It examines Lutheran ethics on the basis of English-language secondary litera-

ture without making a single reference to Luther's German-language texts. We receive little evidence on *how* Luther's ideas turned into social democracy and the welfare state – other than anachronistic characterisations of Luther as a "political revolutionary" (p. 80), source of "democratic state power and legitimacy" (p. 84), close to "modern socialism" (p. 117) and even "feminist" (p. 151). Not only is such a neglect of the exact language of past actors questionable, so is the lack of contemporary academic debate not published in English: There is always some selectivity regarding the nice things Scandinavians want to tell outsiders as opposed to what we debate among ourselves in Danish, Finnish, Norwegian or Swedish.

The reader would need to rely on a general theory on the continuous relevance of religion and on Nordic and other scholars (often with a Nordic background) who have put forward related arguments and whom Nelson creatively quotes and paraphrases. In the midst of anecdotal examples, the complexities of historical development remain unproblematised. Analogous features are no proof of causality, at least not in the history of political thought or conceptual history. How and why did Lutheran theocracy and absolutism turn into "a theocracy of a new secular social democratic religion of modern scientific and economic progress" (p. 99)? Are the continuity of a politico-religious body or nineteenth-century revivalism the only explanations? Distinctions drawn to Lutheranism in Germany are not particularly convincing either given the long-term Nordic cultural dependence on Germany.

Nelson does not define social democracy, but his usage of the term suggests that he refers to the present-day Nordic societal systems as a whole. But is social democracy synonymous with modernity? Are social democracy and welfare the same thing? And is it fair to talk about "the social democratic culture and political and economic institutions of the five Nordic countries" (p.

40), “the social democratic state” (p. 125) and “the Nordic social democratic religion of the welfare state” (p. 181) when it is evident that: 1. Nordic poor relief has been secularised since the nineteenth century when the social democrats were not yet in power; 2. welfare states were built since the 1930s in cooperation with liberal and agrarian forces; and 3. welfare has been advocated even by parties originally conservative in nature? Are the Nordic countries simply “social democratic” even after the social democratic ascendancy from the 1950s to the 1970s and in a period of support for the party of 20–30 per cent? “The crisis of social democracy in the Nordic world today” is mentioned but not analysed by Nelson.

What Nelson is perhaps saying is that social democratic *political discourse* has become so mainstream in Scandinavia that practically all political parties (and genres of historiography) represent its different versions. Such a development should be analysed empirically with due respect for remaining ideological differences. One might start with the redefinition of social democracy that replaced class struggle with parliamentarism and continues with the “social-democratisation” of Nordic conservatism. As Nelson concedes, Nordic welfare and more extensive social democratic influence only emerged after the Second World War – at a time when Lutheran churches turned increasingly “social democratic” in their political rhetoric.

Nelson provides thought-provoking reading but fails to convince a historian expecting extensive evidence drawn from primary sources. There is a risk that this book supports Nordic myths of exceptionality from outside rather than deconstructs them. Nelson’s book nevertheless constitutes a new stage in a continuous debate on the historical roots of the Nordic welfare state – a key topic in the construction of present-day and future Nordic national identities.

Pasi Ihalainen

Avhandlingar

Fångna i begreppen?
Revolution, tid och politik i
svensk socialistisk press 1917–
1924

Karin Jonsson

Södertörns högskola, 2017, 349 s.

När ordet revolution användes under medeltiden var det i astronomiska och astrologiska skrifter och syftade då på himlakropparnas kretslopp. Denna cykliska innebörd av ordet följde med i påföljande århundradens beskrivningar av politiska händelser, som när ”den ärorika revolutionen” i England 1688 framställdes som ett slags återgång till en tidigare ordning. Ett definitivt genomslag för tolkningen av revolutionen som en helt nydanande omvälvning går att slå fast efter franska revolutionen. Som modernt begrepp blev revolutionen sedan central i den socialistiska idévärlden, där den betecknade ett nödvändigt steg på vägen till det slutgiltiga, klasslösa samhället. Det är detta moderna begrepp som Karin Jonsson analyserar i sin avhandling, där hon med utgångspunkt i Reinhart Kosellecks begreppshistoriska perspektiv undersöker svenska socialisters kamp om revolutionens sanna natur i samband med de ryska februari- och oktoberrevolutionerna 1917.

Avhandlingen börjar med en relativt konventionell karaktäristik av den undersökta perioden som en politiskt stormig tid präglad av både revolutioner ute i Europa och förändringar inom den svenska arbetarrörelsen. I motsats till mycket av tidigare forskning är Jonssons avhandling dock organisationsöverskridande och bygger således på analyser av de mest inflytelserika tidningarna från såväl socialdemokrater och vänstersocialister som ungsocialister och syndikalister. Jonsson kritiserar hur forskning om arbetarrörelsen tenderar att förenkla och homogenisera idéerna inom

respektive organisation för att skapa intryck av att de var mer helgjutna än de verkligen var. Ofta har detta dessutom använts för att förstärka berättelsen om socialdemokraternas konsekventa reformism. Genom att inte begränsa sitt undersökningsområde på detta sätt lyckas Jonsson bättre fånga en arbetarrörelse där ingen organisation var så tydligt avgränsad att den inte behövde positionera sig gentemot andra, samtidigt som de också delade flera idéer och ideologiska resonemang. Detta framkommer särskilt tydligt i meningsutbyten mellan socialdemokrater och vänstersocialister, vilka uppenbarligen speglade sig i de utländska konflikternas aktörer. Spänningen mellan dessa båda organisationer är påtaglig genom hela avhandlingen. Även om konfliktlinjerna hade dragits upp långt tidigare, hade vänstersocialisterna nyligen brutit sig ur Socialdemokraterna för att bilda ett konkurrerande parti vid tiden för revolutionerna 1917. Sedan något decennium hade ungsocialister och syndikalister verkat inom självständiga förbund och i avhandlingens analyser följer de ofta en egen linje, där de inte på samma tydliga sätt förhåller sig till konkurrerande organisationer. I vissa avseenden berör avhandlingen hur de olika organisationerna stelnade, både administrativt och ideologiskt, efter de händelserika åren kring första världskrigets slut och innan vänstersocialisterna anslöt sig till Komintern.

Förutom valet att inte begränsa sig till ett enskilt parti, vidgar Jonsson det arbetarrörelsehistoriska fältet genom att introducera en tolkning av begreppshistoria som är temporalt orienterad snarare än aktörinriktad. Mer än de enskilda skribenterna utreds de stora, svepande idéerna och deras genomslag inom respektive organisation. Till skillnad från de gängse begreppshistoriska undersökningarna, som ofta lägger stor vikt vid att studera begrepps förändringar under lång tid, rör avhandlingen emellertid bara några få år, i praktiken 1917 till 1919. Även om Jonsson gör vissa reflexioner om hur användningen

av begreppet förändrades under perioden, är hennes avhandling därför i första hand en synkron undersökning av samtida konkurrerande betydelser av begreppet, medan det diakrona perspektivet inte ges stort utrymme. Att Jonsson fokuserar på revolutionsbegreppets temporala dimensioner innebär istället att hon analyserar vilka uppfattningar om tid som knöts till revolutionen. Motsättningen mellan synen på historien som antingen cyklisk eller linjär bildar fonden för många av avhandlingens diskussioner, även om detta inte nämns i syftesformuleringen. De spänningsfält som explicit undersöks är dem mellan revolution och reform, voluntarism och determinism samt mellan den aktuella revolutionen 1917 och revolutionen som en metahistorisk, universell händelse.

I det första empiriska kapitlet betonas de samtida socialisternas uppfattning av revolutionens roll i den linjära historien. I centrum stod frågan om huruvida oktoberrevolutionen verkligen skulle erkännas som den socialistiska revolution som förutspåts av historiematerialistiska teoretiker. Föga förvånande rädde det högst delade meningar om detta mellan framför allt socialdemokrater och vänstersocialister, där de senare var avsevärt mer benägna att ge de ryska händelserna det erkännande som följde med begreppet revolution i den socialistiska historieskrivningen. Ungsocialister och syndikalister skilde däremot på den politiska revolutionens plötsliga förändring av styret och den sociala revolutionens mer genomgripande omdaning av samhället. Av Jonssons analys framgår det att Socialdemokraterna plockade upp idén om den sociala revolutionen för att kunna hantera frågan om socialismens framtid i samband med att man alltmer tog avstånd från oktoberrevolutionen. Synen på den häftiga omvälvningen fick ge plats åt ett mer processinriktat revolutionsbegrepp som i den socialdemokratiska pressen närmast gick att likställa med gradvisa reformer.

Den sociala revolutionens karaktär av mer eller mindre långsam process tas även upp

i avhandlingens sista empiriska kapitel, där Jonsson också återkommer till ungsocialisternas och syndikalisters tendens att placera den verkliga socialistiska revolutionen i framtiden istället för att lyfta fram samtids revolutionära potential. Väntan på den sanna revolutionen underströk dessutom socialisternas ansvar att bilda och upplysa folket för att bereda väg för revolutionen, ett synsätt som väckte frågor om betydelsen av individuell handling i en till synes förutbestämd historisk händelseutveckling.

Det förefaller också som att ungsocialistiska, syndikalistiska och i viss mån vänstersocialistiska tidningar använde ett språkbruk som var särskilt dramatiskt och symbolmättat. Bruket av naturmetaforer respektive en retorik färgad av det judisk-kristna arvet diskuteras i avhandlingens två mellersta kapitel. Enligt Jonsson förstärkte metaforiken de ideologiska positioner som intogs i striden om revolutionsbegreppets innehåll, en formulering som understryker den underordnade roll som metaforik och myt tilldelas i avhandlingens analyser. Även om de synbarligen för tankarna till cyklisk tid, beläggs slutsatserna om den cykliska historieuppfattningens inflytande med andra exempel. Istället för att arbeta med bildspråk verkar man öppet ha refererat till revolutioner som en återkommande historisk företeelse. Detta gjordes för att förklara hur den till synes oundvikliga revolutionen kunde misslyckas och för att ingjuta hopp om att kommande revolutioner bättre skulle kunna leva upp till löftet om den fullständiga omvälvning som förbådade det socialistiska samhället. Som Jonsson mycket riktigt påpekar verkar hänvisningar till våren, pånyttfödelse och en apokalyptisk revolution snarare understryka revolutionens dramatiska förlopp. Resonemanget om det socialistiska språkets apokalyptiska retorik med metaforer skulle dessutom ha kunnat fördjupas i relation till hur den påverkade viljan att placera den verkliga socialistiska revolutionen i en obestämd framtid snarare än i en samtid som kan ha framstått som alltför vardaglig och full av brister.

Om själva målet för den socialistiska kampen ofta förblev omvittnat vagt, så åskådliggör Jonsson i sin avhandling att arbetarrörelsens organisationer såg det som oundvikligt att definiera den historiska, och därmed berättigade, revolutionen som skulle leda dit. Vidare visar den givande diskussionen av det begreppshistoriska perspektivet i förhållande till arbetarrörelsens historia att fältet är öppet att undersöka ur en mångfald olika infallsvinklar.

Emma Hilborn

En samhällelig angelägenhet.
Framväxten av en symfoni-
orkester och ett konserthus i
Stockholm, cirka 1890–1926

Mia Kuritzén Löwengart

Acta Universitatis Upsalensis, 2017, 235 s.

Entreprenörskap och institutionalisering inom kulturområdet är ett relativt nytt område för den historiska forskningen. Inom detta område bidrar Kuritzén Löwengarts avhandling med värdefull kunskap. I avhandlingen studeras de processer som ledde fram till bildandet av Stockholms Konserthuset 1902 och etableringen av Stockholms konserthus 1926. Forskaren Paul DiMaggios studier om skapandet av finkulturella institutioner framför allt i Boston i 1900-talets början ligger till grund för avhandlingens teoretiska perspektiv. Entreprenörskap, åtskillnad mellan finkultur och underhållning samt ett ritualiserat förhållningssätt till konstverket utgör generella kategorier som bestämmer avhandlingens disposition. Studiens källmaterial består av samtida konsertrecensioner och konsertprogram samt av arkivmaterial från Stockholms Konserthuset och Konserthuskommittén.

Efter en inledande kort bakgrundsteckning av konsertinstitutioner presenteras i fyra kapitel empiriskt material om i tur och ordning musiken, yttre förutsättningar och lokaler, publiken samt kulturellt

entreprenörskap och institutionsbyggande. Åtskillnaden mellan finkultur och underhållning tas upp i kapitlet om musiken, där recensioner av konserter ligger till grund för en diskussion om samtida uppfattningar om vilken musik som bedömdes ha hög kvalitet. Här framhålls den symfoniska musiken som central, med Ludwig van Beethoven som en av de viktigaste tonsättarna.

Praktiska förhållanden, som alltid är av stor betydelse för konsertframföranden, ges en kortfattad beskrivning i kapitlet om yttre förutsättningar. Här lyfts också den samtida diskussionen om behovet av lämpliga lokaler för konserter fram, liksom en kort redogörelse för orkestermusikernas arbetsvillkor och exempel på samtida uppfattningar om framförandenas kvalitet. Kapitlet om publiken behandlar frågor om möjligheten att sprida den symfoniska musiken till större grupper. Exempel ges på folkkonserter, som bland annat genom ett lägre biljettpris förväntades locka en ny publik. Konsertföreningens verksamhet inom detta område redovisas bland annat utifrån tryckta konsertprogram. Dessa programhäften visar att det bakom konserterna fanns en tydlig bildningstanke. Där kunde publiken läsa både introducerande beskrivningar av de framförda verken och anvisningar om när det var passande att applådera.

I det omfattande kapitlet om kulturellt entreprenörskap och institutionsbyggande görs en noggrann genomgång av Stockholms Konsertförenings ledarskap och finansieringsformer. Etableringen av orkestrar i Boston och Leipzig presenteras som intressant jämförelsematerial, jämte samtida svenska exempel på orkestrerableringar i Göteborg och Helsingborg. Kuritzén Löwengart redogör för de finansiella svårigheterna med att driva föreningens konsertverksamhet. Begränsade kommunala bidrag gavs för konserter riktade till den breda publiken under några år, men först från 1914 gavs ett regelbundet kommunalt anslag, återigen med kravet att biljettpriserna skulle hållas låga för

att möjliggöra en bred publiksammanfattning. Författaren visar hur donationer och sociala nätverk var av helt avgörande betydelse för konserthusets tillkomst. Inom nätverken framhålls det judiska borgerskapets betydelse, där inte minst kvinnorna spelade en viktig roll. I kapitlet redogörs ingående för de olika personerna och deras relationer till varandra, båda i privata och affärsmässiga nätverk. Här kan särskilt nämnas familjen Davidson, välkänd inom 1800-talets musikliv i Stockholm, som en intressant aktör med åtskilliga medlemmar. I ett avslutande kapitel sammanfattas resultatet i relation till tidigare forskning och teoretiska utgångspunkter.

Avhandlingens ämnesval, med fokus på frågor kring entreprenörskap och finansiering, är intressant. Dessa utgör nödvändiga förutsättningar för kulturella institutions verksamhet och det är viktigt att uppmärksamma detta ännu jämförelsevis outforskade område när det gäller svenska förhållanden. Avhandlingens delar om entreprenörskap och donationer är också de där mest nytt material kommer fram. Det hör till avhandlingens viktigaste resultat att Kuritzén Löwengart på ett väl underbyggt sätt visar på betydelsen av donatorer och deras kontaktnät. Resonemanget om nätverken är övertygande, med en klar koppling till DiMaggios teorier. I jämförelsen med tillkomsten av Göteborgs konserthus framhåller författaren att en viktig orsak till den långsammare processen i Stockholm är att det fanns fler med ekonomiskt kapital i Göteborg, samt att Operans symfonikonserter i Stockholm kan ha medverkat till ett lägre intresse för en ny konsertinstitution. Här kan man förmoda att också de kontinuerliga statsanslagen till Operan hade betydelse, det hade varit intressant med ett mer utförligt resonemang i den frågan.

Kopplingen mellan anslag till institutioner å ena sidan och folkbildning och kraven på en breddad publik å den andra är inte okänd sedan tidigare, men här ges nya konkreta exempel på hur detta arbete

gick till. Inte minst framkommer nya, intressanta exempel på en samtida konflikt rörande tillgången till den konsertrepertoar som uppfattades höra till finkulturen. Att nya grupper fick ta del av denna repertoar ansågs visserligen i huvudsak vara bra, men kritik märktes också inom vissa grupper, som menade att den finkulturella repertoarens drag av exklusivitet skulle försvinna ju fler som fick tillgång till den.

Avsnitten som behandlar musiken, förutsättningarna och publiken bygger i större utsträckning på tidigare forskning och bekräftar mer den kunskap som redan är känd inom området. Här kan man också ifrågasätta om det material (recensioner och konsertprogram) som använts är tillräckligt för de slutsatser som dras. De omfattande processer som under 1800-talet påverkade uppdelningen mellan finkultur och underhållning kan knappast beskrivas utifrån enbart recensioner. Det är också en brist i avhandlingen att det saknas ett källkritiskt resonemang kring recensionerna.

En svaghet i avhandlingen måste också sägas vara att själva den klingande musiken inte får någon beskrivning alls. Trots att det är musiken som står i fokus för Konsertföreningens strävanden blir den i avhandlingen tämligen anonym. Korta beskrivningar av centrala verk i den samtida diskussionen, exempelvis Beethovens nionde symfoni, skulle ha kunnat bidra till vår förståelse för varför så många tyckte det var viktigt att nya grupper fick möjlighet att lyssna på orkestermusik och att det därför behövdes en ny orkester och ett nytt konserthus i Stockholm. Även kommentarer om andra musikverk hade varit önskvärt, inte minst kopplat till diskussionen om uppdelningen mellan musik för underhållning respektive bildning.

Dessa invändningar till trots ger avhandlingen som helhet intressanta perspektiv och ny kunskap om bildandet av en central institution inom det svenska musiklivet under 1900-talet.

Karin Hallgren

Resfeber. Berättelser från semesterns barndom 1938–1959

Aurora Lewén

Stockholms universitet, 2017, 287 s.

English title: *Bitten by the Travel Bug: Tales from the Early days of Vacation, 1938–1959*

This doctoral thesis, presented at the Department of Economic History at Stockholm University, aims to offer a better understanding of holiday-related consumption patterns in Sweden. The thesis begins with the correct observation that the historical literature on consumption has provided much more information regarding the supply side than the demand side. The historiography on tourism and leisure contains many more studies on government policy, institutions, organisations, and businesses than on the actual experiences of leisure consumers and holidaymakers. Aurora Lewén has found a set of sources allowing her to address this gap in the literature. Between 1978 and 1989, the Nordic Museum in Stockholm collected more than two hundred written responses to a questionnaire about holiday experiences. The bulk of the thesis is devoted to quantitative and qualitative analyses of these detailed memoirs recounting the earliest years of Swedish mass tourism. In order to paint a richer picture of the opinions about and the perceptions of paid leave during this period, Lewén also analyses political debates and government reports regarding the Holiday Pay Act, as well as holiday-related advertisements in two popular magazines. The study begins in 1938, when Parliament passed the first Holiday Pay Act, and concludes in 1959. Lewén's reasons for ending her study at that point in time are unclear and the implications are not discussed.

After a problematic literature review to which I return, Lewén lists nine descriptive research questions. For instance, how was

the Holiday Pay Act motivated, whom did it include, and how did the holidaymakers spend their time off work? How did the various sources describe rest, travel, nature, the relation between holiday and work, and social relations during holidays? The thesis also asks how gender and class mattered in this context. Chapter 2 offers a thorough introduction of the sources and the methodological problems related to the use of memoirs. Lewén argues that although the sample of informants is not exactly representative of society in terms of class or gender, she has found no indications that the views and experiences of the sample deviate from those of the wider population.

In chapter 3, Lewén shows that paid leave was widespread among clerks and workers covered by collective agreement already in the 1920s. In 1937, a government report argued that a Holiday Pay Act would help preserve the health and productivity of the labour force. This would benefit society at large, which is why it made sense to codify this right. In the Parliamentary debate, however, only a few MPs referred to paid leave as a health reform. Instead, the ruling Social Democrats argued that codifying and expanding the right to paid leave was a means to a more just and equal society. Still, the Holiday Pay Act did not cover housewives or workers on short contracts, and farmers often found it difficult to leave their land. Chapter 4 charts the scope of holiday-related consumption. Based on secondary sources and historical statistics, it offers quantitative information on the available means of transport and types of accommodation. It also offers a brief introduction to Swedish organisations such as STF and Reso.

In chapter 5, Lewén presents a quantitative analysis of the questionnaires. It shows that more clerks than workers enjoyed regular holidays. Going away cost more than staying home. Visiting relatives was the cheapest way to travel. Most travelled by train. Few travelled

abroad and very few travelled by air. While away, the informants bought souvenirs and wrote postcards. Towards the end of the study period, travelling became more common and more comfortable. Chapter 6 continues in this vein with quantifications of how the respondents valued their holiday experiences. Being on holiday was positive as such. Resting was positive. Bad weather was negative. Being in nature was positive. More importantly, the informants did not romanticize nature as an authentic contrast to life in the modern city. This brings Lewén to the conclusion that the holidaymakers were not (yet?) alienated urbanites seeking relief in the pristine Swedish nature.

Previous research has shown that the family came to play a more important role as the default holidaymaking unit in the twentieth century, replacing local workplace communities. Chapter 7 offers some adjustment to this story. From the questionnaires, it appears that spending time with the family was not particularly appreciated. Rather, it was done out of necessity. Over time, fewer holidaymakers also chose to stay with relatives. The main finding presented in chapter 8 is that holidays constituted a contrast not only to working life, but to everyday life in general. The informants longed for holiday experiences that stood out from the work and leisure experiences at home. In a final analytical chapter, the thesis analyses 195 holiday-related advertisements in *Lektyr* and *Husmodern*. Depictions of nature and outdoor environments were common, while urban surroundings were rare. The advertisements often assumed that holidays would be spent travelling somewhere, and almost all of them depicted rest and recreation in a positive light. Finally, the thesis concludes with a summary of its findings.

The strongest contributions of this thesis are found in the chapters on the Holiday Pay Act and the holiday-related advertisements. The questionnaire responses represent a unique set of sources, yet the

analyses of them produce few original insights. This is perhaps a consequence of superficial consultation of the relevant literature. To give but a few examples: Lewén is not entirely wrong in claiming that previous research has frequently neglected working-class tourism. Nevertheless, John K. Walton, the doyen of tourism history, devoted most of his long career to studying working class tourism and leisure, and yet his work is never mentioned. Lewén claims that Dean MacCannell's classic study on *The Tourist* found no relationship between work and leisure. However, the changing relationships between work and leisure in post-industrial society are precisely what MacCannell analysed. Lewén discusses the interaction between tourists and locals, but instead of engaging with Erik Cohen's hugely influential work on the sociology of tourism, she simply cites a collection of papers written by undergraduate students at Linköping University. The specific relations between tourists and locals in Sweden are discussed with a reference to a study published in 1943 (just five years into her study period), while Anders Gustavsson's seminal 1981 monograph, *Sommargäster och bofasta*, is not mentioned. The same fate befalls Veblen's canonical *The Theory of the Leisure Class*, which is quite striking for a thesis in economic history discussing class and holiday practices.

This apparent lack of familiarity with theoretical discussions and empirical findings in the field of tourism and leisure studies leads Lewén to rather predictable conclusions. For instance, Lewén concludes that guidebooks and travelogues, considered important sources of knowledge for tourists in later periods, played a role already during the period she studied. This comes as no surprise to readers familiar with the influential works by Rudy Koshar or Cord Pagenstecher. Moreover, Lewén devotes just two pages to describing the informants' use of guidebooks and travelogues – hardly enough to justify her conclusion or to answer the question posed

in the introduction, 'to what extent and in what way travel writing mattered to the regular tourist' (p. 38). The original nature of the questionnaires could have resulted in an important thesis on changing leisure and travel cultures in modern Sweden. This potential, however, remains unrealized.

Sune Bechmann Pedersen

Känslans patriark. Sensibilitet och känslopraktiker i Carl Christoffer Gjörwells familj och vänskapskrets, ca 1790–1810

Ina Lindblom

Umeå universitet, 2017, 312 s.

Låt mig säga detta först som sist: Ina Lindbloms doktorsavhandling *Känslans patriark* är ett kvalificerat historievetenskapligt arbete. Men tänk om jag istället inledde med att döma ut den som "ett alltigenom misslyckat historievetenskapligt arbete". Skulle författaren inte bli arg då eller ledsen eller bådadera – och det både spontant och uppriktigt och oberoende av alla kulturspecifika "emotionella regimer"? Medan Lindblom själv rannsakar sina presumptiva reaktioner på en sådan brutal kritik skulle jag vilja be henne fundera på ett par fall av helt annat slag. Här är det ena: Det lilla barnet visar förvåntansfullt upp en teckning för sin mor som säger att teckningen är jätteful. Här det andra: Slaven sliter det hårdaste hen kan i gruvan men blir ändå anklagad av sin slavdrivare för att lata sig och blir därför slagen och piskad. Skulle det behövas något mer än dessa omständigheter för att utlösa spontana och uppriktiga emotioner hos de utsatta, likgiltigt vilken emotionell regim som rådde?

Exemplen illustrerar att det i världen finns gott om spontana mänskliga emotioner, vilket inte motsäger att där också finns gott om mindre spontana, mer uttänkta och stundtals kulturellt påtvingade känslouttryck, exempelvis högljudda

gråterskor och klådsamt tysta sörjande vid begravingar. Det ena utesluter inte det andra. Den som påvisar förekomsten av det senare kan därför inte påstå att den därmed har demonstrerat giltigheten i en teori enligt vilken känslor generellt är taktiskt eller strategiskt riggade. Och utan generella sanningsanspråk som låter sig testas är en teori inte en teori värd namnet.

Varför nämna detta? Det är inte för att döma ut Lindbloms avhandling, och det fiktiva omdömet ovan skulle vara orimligt brutalt och orättfärdigt oavsett vilket. Jag har däremot invändningar mot författarens teoretiska resonemang, fränsett att jag också har en del att säga om hennes empiriska slutledning.

Monografin om Carl Christopher Gjørwells emotionella regim, gemenskap eller praktik är en fallstudie av en familjekrets från det som har kallats sensibilitetens tidevarv, 1700-talet, den europeiska upplysningens århundrade. Lindblom beskriver sensibiliteten som en programmatisk dygd präglad av stark känslighet för sinnesintryck, förmåga till medkänsla med lidande människor samt en förhöjd nervkänslighet, manifesterad genom sviktande själstillstånd såsom melankoli, hysteri, hypokondri et cetera. Sådana tillstånd ansågs kunna bli livshotande därför att det enligt den nya nervläran inte fanns någon tydlig gräns mellan kropp och själ, till skillnad från hur det var enligt den gamla, alltmer daterade humoralpatologin. Estetiskt gestaltades sensibiliteten genom den sentimentala romanens framväxt och genom en vurm för den fria, uppbyggliga naturen. I allt detta fogar Lindblom in Gjørwell och hans familj. Det är ett välmotiverat val, eftersom Gjørwell var en betydande kulturperson i sin tid: författare, förlagsman, tidningsutgivare, rojalist, herrnhutisk frätänkare, m.m.

Studien bygger på en ambitiös och systematisk genomgång av Gjørwells cirka 1 000 familjebrev plus ytterligare ungefär 600 brev ur en massiv brevväxling samlade i hela 90 volymer. Det är en

imponerande arbetsinsats Lindblom har gjort genom att gå igenom och analysera detta stora material, det har väntat länge på att bli vetenskapligt genomlyst. Hon gör det genom att i en tematiskt ordnad framställning varv på varv avtäckta nya aspekter av familjen Gjørwells emotionella gemenskap, och genom att infatta denna mikrovärld i relevanta översikter över den allmänna sinnesförändringen i den svenska och europeiska samtiden – ”allmänna” här tagen i sin begränsade, ”elitära” mening.

Och vad finner författaren? En emotionell gemenskap eller regim där grundackordet, slaget av husbonden själv, var och skulle vara glädje och tacksamhet över de gåvor livet och den goda naturen ger, och där sorger och andra bedrävelser borde förbigås med tystnad. Det som gällde för honom själv skulle inte bara gälla resten av familjen, utan också de huvudsakligen unga män som ingick i hans stora vän- och bekantskapskrets. Denna uppfordran skedde mot fonden av upplysningens normativa betoning av den individuella jordiska lyckans möjlighet. Den som var mjältsjuk hade sig själv att skylla. Här finner Lindblom ett auktoritärt eller i varje fall manipulativt anslag. Breven är fyllda av högstämmd kärlek till hustru och barn. Men det är en villkorlig kärlek: Gjørwell krävde lycka av barnen och hustrun, för hans lycka var beroende av deras. Och han ogillade den samtidigt grasserande melankolin, också på modet, inte minst hustruns ”svaga och retliga nervsystem” – sådant borde man göra sig av med, självalstrat som det var. Också breven till vännerna utanför familjen andas översvallande ”söta” känslor, med kärleksbetygelser huvudsakligen riktade till unga män på ett sätt som för en nutida läsare leder tankarna till sexuella relationer, medan breven till de kvinnliga vännerna är uttalat oskyldiga. Och även här utgjuter sig Gjørwell över dem som inte kunde hålla inne med sitt lidande.

Så här går det på. Varje tematisk genomgång ger samma typ av rön, t.ex. kapitlet om litteraturen. Som Gjørwell såg det

hade litteraturen den didaktiska uppgiften att stärka människors glädje, och han var därför skeptisk till det han kallade "tyska neologismer" i den alltför känslosamma Sturm und Drang-litteraturen, typ Werther. Därför gillade han välgörenhetslitteraturens danande effekt på välgöraren (föremålet för välgörenheten var han mindre intresserad av), särskilt pastoralen om det lyckliga lantlivet. Och så vidare.

Mot slutet funderar Lindblom på om Gjørwells alla jubelrop över tillvaron och alla "söta" vänner var till för att överrösta ett själsligt mörker betingat av hans världsliga motgångar, att han därför också ville inskrida mot andra som med sin mjältsjuka väckte hans eget hotande dåliga humör.

Ja, varför inte? Men hur ska vi veta? Här anmäler sig problemet med denna välskrivna, skickligt, systematiskt och ambitiöst genomförda undersökning. Att Gjørwells fall möjligen belyser Gjørwells emotionella mikrokosmos liksom den svenska och europiska sensibilitetskulturens makrokosmos betyder inte att hans fall kan användas till att belysa teorin om emotionella regimer eller tesen att känslor inte uppstår och uttrycks spontant. Som författaren själv påpekar har materialet hon bygger på tillkommit för att publiceras, för att påvisa något. Det gör att det kan ha validitet och reliabilitet för att påvisa Gjørwells hållning eller önskade hållning, men saknar validitet för en test av teorin om emotioner, hur de uppkommer, förändras och uttrycks. Gjørwell, intressant som han är i sin egen rätt och som uttryck för en delmängd av en tidstypisk elitkultur, kan ju allmänt sett ha varit hur otypisk som helst. Han var omgiven av tusen och åter tusen människor som inte hade för vana att torgföra sina emotioner till en offentlighet eller agera ut dem i strategiska syften. Hur många skrev brev som redan från början var arrangerade för publicering? I vissa väsentliga avseenden kände alla dessa människor säkert vad de kände: glädje, stolthet, sorg, förtvivlan, skam, skuld,

trots att de också i bestämda sammanhang agerade ut anbefallda känslor enligt den emotionella regimens krav. En del är tidsbundet, annat inte. En del är spontant, annat inte. För Gjørwell, som för andra.

Med sin avhandling presenterar Lindblom läsaren för Gjørwells strategiska emotionalitet, men inte för det som kan ha varit hans spontana emotionella register. Det är intressant i sig som exempel på den manipulativa terror hustyranner kan utöva i sin krets. Men det bevisar inte vare sig giltigheten i de teorier som presenteras eller att Gjørwell levde sitt liv utan att hysa och uttrycka sanna känslor. Lindbloms spekulativa idé att den utrerade glädjen hos Gjørwell kan ha varit ett tillkämpat försök att dölja en grämlöse över uteblivna framgångar, antyder att författaren ändå håller möjligheten öppen för det.

Arne Jarrick

Toleransens gränser. Religionspolitiska dilemman i det tidiga 1700-talets Sverige och Europa

Johannes Ljungberg

Historiska institutionen
Lunds universitet, 2017, 263 s.

Johannes Ljungberg har skrivit en ambitiös avhandling om hur gränserna för religiös tolerans aktualiserades i 1700-talets svenska rikspolitik. Tre pietistkommissioner genomfördes i Sverige under 1720-talet och dessa utgör studiens huvudsakliga källmaterial. Ljungberg undersöker hur sociala praktiker i form av sällskapsliv, beteenden och yttranden gav upphov till gränsdragningar kring vad som kunde tolereras och inte i religionsfrågor. Empiriskt förhåller sig undersökningen till den vidare rikspolitiken och till pietismfrågan i andra delar av Europa, företrädesvis Frankrike. Dessutom förhåller Ljungberg studiens syfte och resultat till en vidare filosofisk och politisk diskussion om begreppet tolerans.

Ljungberg hämtar inspiration till

studiens upplägg från en rad teoretiska riktningar. Relationen mellan statsmaktens företrädare och de pietistmisstänkta formuleras genom Michel de Certeaus distinktion mellan makthavares strategier och undersåtars responsiva taktiker, vilka möts i förhandling. Vidare hämtar Ljungberg inspiration från teoretiker inom det begreppshistoriska fältet, både Reinhart Koselleck och Quentin Skinner citeras. Inspirationen från begreppshistoria syftar främst till att göra parternas uttalanden begripliga i sitt sammanhang, medan Ljungbergs huvudsakliga intresse är de praktiker som synliggörs i källmaterialet.

I de empiriska kapitlen är det praktiker som har fått styra dispositionen. I det första av dessa kapitel, som behandlar sällskapsliv, undersöker Ljungberg rumsliga förhållanden och sociala relationer. Han visar att bedömningar av misstänkta pietistsammanskomster inte följde en tydlig norm utan att det i de enskilda fallen fanns utrymme för förhandling och att utkomsten av denna var beroende av hur aparta sammankomsterna var från accepterat umgänge. Sammanskomsterna kunde accepteras om de följde de gängse normerna för vardagligt sällskapsliv.

I det andra empiriska kapitlet undersöker Ljungberg enskilda pietistanklagades betenden. Framför allt är det de pietistanklagades känslouttryck som står i centrum. Ljungberg visar att det i de anklagandes ögon fanns fyra olika typer av pietister. Dessa skildes åt av deras uppvisade känslouttryck och de religiösa konnotationer dessa hade. För analysen av hur dessa karaktäristika förhåller sig till den religionspolitiska toleransen har Ljungberg använt sig av William Reddys teoretiska begrepp känsloregimer. De pietistanklagade särskilde sig i enlighet med detta synsätt genom att känslomässigt agera på ett sätt som skilde sig från normen, eller känsloregimen, i det tidigmoderna Sverige.

I det sista empiriska kapitlet undersöker Ljungberg utredningar av kritik mot pietister, vilket också var av intresse för

kommissionerna. Ljungberg framställer två motsatta strategier för att hantera pietism: varningens strategi och tystnadens. Han menar att det skedde en tydlig övergång från varningens till tystnadens strategi under undersökningsperioden. Det innebär, enligt Ljungberg, att myndigheterna tidigt under perioden försökte hantera det upplevda hotet från pietismen genom att varna för dess utspridning och effekter, medan de senare under perioden istället försökte begränsa pietismens verkningar genom att ignorera den.

Ljungbergs studie tecknar en fyllig bild av hur religiös enighet och avvikelse hanterades under det tidiga 1700-talet. En av studiens stora behållningar är att den tydligt visar hur sociala praktiker samspejade med föreställningar om moral, religion och politik i dessa frågor. Detta blir tydligt också genom bredden i Ljungbergs kontextualiserande av den empiriska studien. De två valda kontexterna, den samtida svenska rikspolitiken och de företrädesvis franska pietismkonflikterna, samt avhandlingens förankring i en politisk och filosofisk diskussion om toleransbegreppet visar alla hur dilemman om religiös enighet och avvikelse är beroende av praktiska omständigheter.

Dessa tre referenspunkter bidrar därmed till att göra avhandlingen intressant och relevant, men skapar också en del framställningsproblem. När det gäller förhållandet mellan pietism och rikspolitik ger kontextualiseringen intressanta resultat. Ljungberg framhåller, i linje med aktuell forskning både i Sverige och internationellt, att pietismen inte bör ses som väsensskild från den tidigmoderna ortodoxin, utan integrerad i luthersk konfessionskultur. Denna inriktning ger Ljungberg möjlighet att undersöka pietismfrågor som en integrerad del också i 1700-talets politiska kultur. På så vis kan han peka på hur framträdande drag i den politiska kulturen, såsom enighetssträvanden och ramor för social samvaro, går igen också i diskussioner om pietism. Det ger inte bara en förståelse för pietismen i sin samtid, utan också ett

välbehövt perspektiv på religionens betydelse för tidigmodern politik.

När det gäller jämförelsen med fransk pietismpolitik blir det något mer problematiskt. Ljungberg påpekar att den franska kontexten är mycket olik den svenska och att jämförelsen bör ske på en "aggregerad analysnivå". Ändå dyker jämförelser med Frankrike upp med ojämna mellanrum i studien. På vissa ställen tycks jämförelsen fylla ett fördjupande syfte, som när den i slutet av en delundersökning relateras till delundersökningens resultat. På andra ställen diskuteras franska förhållanden i en empirisk undersökning. Sammantaget blir det därför inte tydligt hur den franska kontexten egentligen fördjupar analysen av de undersökta svenska förhållandena.

Ljungbergs utvecklade diskussion om begreppet tolerans i filosofisk och politisk mening bidrar däremot till att ge studien en allmänpolitisk relevans. Han diskuterar på ett givande sätt den tidigmoderna betydelsen av toleransbegreppet och hur det kan bidra till vår förståelse av tolerans idag. Dock finns en viss överanvändning av begreppet som ibland skymmer bredden i de empiriska resultaten. Formeln "toleransens gränser" används med entusiasm i inledningen. På sidan 4 förekommer den inte mindre än tio gånger. Genom hela studien återkommer sedan begreppet tolerans på snart sagt varannan sida. Så vitt jag kan se förekommer begreppet tolerans mycket sällan i källmaterialet. Däremot fungerar det som en ram i vilken Ljungberg placerar in de dilemman han undersöker. I ett mer övergripande perspektiv är det ett intressant sätt att förklara pietistkommissionerna som tidigmoderna politiska fenomen, men i undersökningens enskildheter tycker jag att toleransbegreppet ibland skymmer komplexiteten i de dilemman Ljungberg undersöker.

Ovanstående synpunkter är dock främst en invändning mot framställningssättet. De ojämna inslagen av komparation med Frankrike och den upprepade användningen av toleransbegreppet i de empi-

riska studierna gör att avhandlingen bitvis är något svårläst, trots att den språkliga framställningen generellt sett är god. I det avslutande kapitlet kommer däremot både den rikspolitiska kontexten och den allmänpolitiska frågan om tolerans till sin rätt, vilket gör att avhandlingen som helhet blir både uppslagsrik och tankeväckande.

Mari Eyice

Cavefors. Förlagsprofil och mediala mytbilder i det svenska litteratursamhället 1959–1982

Ragni Svensson

Ellerströms, 2018, 320 s.

Förlagsmarknadens historia kryllar av grå redaktörer som strävsamt arbetar i det tysta med att förvandla smala, ibland obskyra, akademiska textmanuskript till böcker. Ragni Svenssons avhandling i ämnet bokhistoria handlar inte om en av dessa anonyma gestalter. Om det finns en profil med stjärnstatus i den svenska förlagshistorien, så är det Bo Cavefors. Utgivningen må stundom ha varit snäv och otillgänglig, men utgivaren var det sannerligen inte.

Bo Cavefors bokförlag verkade i Malmö, Staffanstorps och Lund mellan åren 1959 och 1982 och publicerade sammanlagt över 600 titlar på en lång rad olika intellektuella teman. Utgivningen var skiftande, ofta ideologiskt motsägelsefull, stundom brännande politisk – i takt med den tidsanda som präglade 1960- och 1970-talen. Att utgivningen var tematiskt smal var inget större problem för Cavefors som på grund av ett större arv åtminstone inledningsvis hade råd att bortse från det faktum att böckerna kunde vara svårsålda. Med den så kallade BOC-serien från 1965 hakade dock Cavefors på pocket-trenden vilket ökade förlagets försäljning och renommé.

I det svenska litteratursamhället kom Bo Cavefors att inta rollen som såväl förstårkare som kritiker av samtidskänslan. Både

personen och förlagsutgivningen befann sig ömsom i sin tids absoluta centrum, ömsom i dess mest avlägsna marginal. Utgivningen uppvisade en hisnande spännvidd, från Ezra Pound till Ulrike Meinhof, från Fredrik Böök till Rosa Luxemburg. Men vid sidan av sådana storheter stod ändå Cavefors själv. Emellanåt handlade recensionerna faktiskt mer om förlagschefen än om författaren eller boken.

En huvudutmaning för Ragni Svensson har varit att förhålla sig till denna färgstarka och smått mytiska gestalt Bo Cavefors, något hon gör på ett förnuftigt och förnämligt sätt. Hon navigerar klokt bland alla de mediala mytbilder som fanns (och fortfarande finns) kring förläggaren, och hon utsätter alla utsagor och bilder för, källkritisk prövning. Hennes källor är spännande eftersom de förutom förlagsmaterial, recensioner och artiklar omfattar hans eget efterlämnade arkiv och en rad intervjuer, också med Cavefors själv.

Efter en kärnfull inledning går Svensson noggrant igenom förlagets uppgång och fall. Inom ramen för ett i huvudsak kronologiskt upplägg tematiseras Cavefors etablering på den svenska förlagsmarknaden kring 1960 i del 1, hans politiskt orienterade utgivning under 1960-talet i del 2 och förlagets stormiga 1970-tal med den omskrivna så kallade "Caveforsaffären" i del 3. Svensson är generös med bilder och tabeller, och boken är också utrustad med värdefulla person- och titelregister.

Avhandlingen har hyllats på de stora dagstidningarnas kultursidor. Det är mycket ovanligt att en doktorsavhandling renderar ett sådant intresse och det är bara att gratulera till denna bedrift. Intresset har naturligtvis att göra med det fascinerande ämnet – säregna kulturpersonligheter är mumma för alla kulturskribenter – men i anmälningarna har glädjande nog också författarens fina hantering av detta ämne lyfts fram. Hennes klara blick och i bästa tänkbara mening okomplicerade språk gör boken lättillgänglig och läsvärd. Jag instämmer helt och fullt i hyllningarna.

Som bok betraktad är den både välskrivna och fängslande. Det röda omslaget är med typsnitt och layout en lika tydlig som kul blinkning till 1970 års utgåva av Peter Weiss bok om Jean Paul Marat i översättning av Britt G. Hallqvist. Såväl omslag som inlaga inbjuder alltså på alla sätt till läsning.

Eftersom boken även är en doktorsavhandling finns andra hänsyn att ta i den bedömning som ska göras här. En vetenskaplig granskning ska lägga lika stor vikt vid avhandlingens byggnadsställning som dess slutprodukt. Författarens metodiska reflexion och hantering av källmaterialet ska tillsammans med teoretiskt ramverk och ambitioner bilda en helhet som stämmer överens med inledande frågeställning och tydliggör graden av rimlighet i slutsatser och resultat.

Som jag antytt ovan menar jag att bokens främsta vetenskapliga styrka ligger i den förnuftiga metodiska diskussionen i inledningen. Inte minst hanterar Svensson fint den delikata balansgång det innebär att som forskare närma sig ett personarkiv upprättat av huvudpersonen ifråga. Cavefors har stor del i skapandet av sitt eftermäle och i mytbildningen om sin egen person. Här behöver forskaren hålla tungan rätt i mun.

Det jag saknar i avhandlingen som en vetenskaplig framställning är ett tydligare teoretiskt anslag och driven frågeställning. Min gissning är att författaren helt enkelt har haft ett så osedvanligt saftigt ämne för sin avhandling att den vetenskapliga frågeställningen tidigt hamnade en smula i bakgrunden. Bourdieus tankar om det litterära fältet appliceras, men utsätts inte för någon egentlig prövning mot den svenska litteraturvärld som skildras. Ett internationellt forskningsläge finns redovisat, men inte särskilt stort utrymme ägnas åt att beskriva hur en studie av Cavefors bokförlag kan användas för att på ett mer allmänt plan diskutera sociala mekanismer och kulturella processer i litteratursamhället, något som går att jämföras med och vägas

mot andra och internationella empiriska exempel. Några potentiellt centrala begrepp som mediasystem och mediala mytbilder figurerar i inledningen (det senare faktiskt även i avhandlingens undertitel), men återkommer inte som verktyg i analysen för att bena ut olika koordinater och deras förhållande till varandra. Slutligen ger den alldeles uppenbart vita, manliga kulturvärld som beskrivs i avhandlingen visserligen upphov till en kommentar, men utsätts inte för en mer grundlig analys rörande genus eller social stratifiering.

Detta kan låta som en allvarlig kritik, men är inte nödvändigtvis det. En doktorsavhandling i humaniora kan tillåtas se ut på många sätt. Vissa har en klar tyngdpunkt på ett solitt empiriskt och klokt metodologiskt handlag, medan andra får spänst av ett teoretiskt ramverk. Det språk avhandlingen är skriven på anger tveklöst orienteringspunkter för relevanta kontextualiseringar. Därtill har olika ämnen skilda traditioner. Ragni Svensson har med sin avhandling om Cavefors inte bara lyckats öppna upp det lilla ämnet bokhistoria i riktning mot förlags- och medievetenskaperna, hon har också lyckats nå ut till en bredare svensk läsekrets utan att ge avkall på de vetenskapligt metodiska reflexioner som anmäler sig i mötet med hennes minst sagt bångstyriga källmaterial.

Som läsare inom vetenskapssamhället hade jag alltså gärna sett ett något tydligare teoretiskt ramverk, men en engelskspråkig artikel i förlängningen av denna avhandling där mer generella aspekter lyfts fram skulle mycket väl kunna vara rätta stället för just en sådan teoretisk diskussion som jag efterlyser. Att Svensson är kapabel att på detta sätt i ett steg bortom avhandlingen anknyta till och visa sitt ämnes relevans för det internationella forskningsläget på gränsen mellan bokhistoria, förlagsvetenskap, litteraturvetenskap och mediehistoria står för mig bortom allt tvivel.

Marie Cronqvist

För 375 år sedan (1643)

Originalteckning för *Scandia* av Fredrik Tersmeden

FÖR 375 ÅR SEDAN (1643): DEN
4-ÅRIGE LUDVIG XIV:S TRUPPER
PLUNDRAR BADEN-BADEN.

